

POLSKA POETER STÄLLER FRÅGOR TILL DEN SVENSKA KULTUREN

OM EN RECEPTIONSHISTORISK EPISOD
PÅ 1960-TALET

LARS KLEBERG

Södertörn University, Huddinge

Reception, mottagande, är på kulturens område en aktiv handling: mot-tagande. Den skiljer sig från sådana former av förmedling som export och import, lagring och distribution därigenom att den förutsätter deltagande av olika subjekt som påverkar det som förmedlas. Mottagande är läsning, och som sådan bestämd av relationen mellan meddelandets form och dess innehåll. Det läsande subjektet befinner sig vidare alltid i en viss historisk kontext. Utan relationen form–innehåll, utan subjekt, utan kontext – kort sagt utan läsning – finns ingen reception på kulturens område, bara registrerbara förflyttningar.

Kritikern och poeten Göran Sommardal har ironiskt formulerat sitt motstånd mot tanken att kultur förmedlas och tas emot som färdiga enheter, i ”kartonger”:

[...] jag vägrar att föreställa mig inflytande och påverkan mellan olika ”nationer”, och varje gång jag har låtit mig tvinga i den saken, slutar det med att jag plockar fram mina som mest allegoriska kartonger.

Om man tror att kulturöverföring är ”kartongflyttning” blir allt förrädiskt enkelt:

Och där ligger den polska erfarenheten och väntar. Vi erinrar oss innehållet, men glömmer formerna. Det finns ju ingen polsk kartong bräddfyllt med intressanta ”erfarenheter”, varur vi kunde ösa och berika vår fläckvisa fattigdom.¹

---

¹ Göran Sommardal, ”Kto, vadan & kvifor – ett bidrag till kartongfrågan i det polsk-svenska sambandet”, i: *Polsk litteratur i Sverige – svensk litteratur i Polen. Rapport från konferensen 10–11 oktober 1997*, Huddinge: Södertörns högskola 1999 [Nyhetsbrev 1999:2], s. 35.

För att bibliografiskt registrerade data inte skall reduceras till kartonger utan, med Jurij Tynjanovs term, bli ”litterära fakta” i den mottagande kulturen fordras att de betraktas konkretiserade i den nya kontexten, där de börjar kugga in i denna kulturs litterära situation, slår rot, börjar hybridiseras – eller vilken typ av metafor man nu vill använda.² I och med överföringen utsätts ursprungstextens betydelser alltid för mer eller mindre omfattande förändringar.

Ingen läsning är uttömmande. Ännu mindre än inom en kulturs gränser kan man vid receptionen inom en annan, främmande kultur tänka sig en fullständig och definitiv läsning (även bortsett från översättningsproblematiken). Dock föreligger egentligen ingen principiell skillnad mellan att läsa, säg, Słowacki i Polen idag och Miłosz i Sverige idag. Varje konkretisering representerar bara ett närmande till en (tänkt) ideell, ”total” läsning. Att varje läsning är partiell och tidsbunden leder emellertid inte bara till en informationsförlust. Mottagarsidan med sin intention och sin kontext ger samtidigt sitt *bidrag* till texternas fortsatta liv.³

Filologer har ibland en tendens att lägga stor vikt vid förlusterna i en översättning (alltså förlusterna i förhållande till en ideell, ”total” läsning). Men detta är att se helheten ensidigt från avsändarsidans perspektiv och glömma mottagarsidans aktiva roll. Ett helt annat synsätt finner man i Jurij Lotmans kultursemiotiska teori. För Lotman är kulturell översättning en central meningsskapande mekanism, varvid varje ”förlust” kompenseras av eller genererar ny betydelse. För att en kultur ska existera fordras enligt Lotman minst två språk och en mekanism för översättning mellan dem. Det avgörande är inte förlusten i översättning från ett språk till ett annat, utan dynamiken. Ju större skillnaden eller asymmetrin är mellan två språk, desto svårare är översättningen men desto större är också den information – dynamik, ny betydelse – som blir resultatet. All översättning är alltså i princip kreativ: den förändrar den mottagande kulturen, skapar nya kulturella betydelser som tidigare inte fanns där.⁴

*

² Utgångspunkter för studiet av hur polska texter kan bli svenska ”litterära fakta” finns å ena sidan i Hans Åkerströms *Bibliografi över polsk skönlitteratur översatt till svenska*, 3., omarb. och utök. uppl., Göteborg: Göteborgs universitetsbibliotek 2006 (nätopplaga, uppgraderad april 2011: Göteborg: Institutionen för språk och litteraturer, <http://slaviska.se/bibliografi/index.html>), å andra sidan i Andrzej Nils Ugglas många arbeten, t.ex. *Sverige och polska skaldar. Från Mickiewicz till Miłosz* (Uppsala Slavic Papers 16), Uppsala: Uppsala univ. 1990, ny tr. 1998, och ”Ett polskt bidrag till receptionsforskningen”, i: Dag Hedman & Johan Svedjedal (red.), *Fiktionens förvandlingar: en vänbok till Bo Bennich-Björkman den 6 oktober 1996*, Uppsala: Avd. för litteratursociologi 1996, s. 240–249.

³ Jfr den franske litteratursociologen Roger Escarpits klassiska artikel från 1961, ”’Skapande förräderi’ som nyckel till litteraturen”, i: Lars Furuland & Johan Svedjedal (red.), *Litteratursociologi. Texter om litteratur och samhälle*, Lund: Studentlitteratur 1997, s. 167–174 (övers. av Gunnar Sandin).

⁴ Yuri Lotman, *Universe of the Mind: a Semiotic Theory of Culture*, trans. by Ann Shukman, London & New York: I. B. Tauris 1990, s. 13–15, 127.

I ett annat sammanhang har jag diskuterat hur Witold Gombrowicz under en kort period blev en vital del av den svenska teatern, litteraturen och kulturdebatten.⁵ Det var frågan om en partiell förståelse, där Gombrowicz mot slutet av 1960-talet kom att tjäna som ett slags övergångsobjekt för den unga svenska litteraturen och kritiken från ett provinsieellt och historielöst tillstånd till ett av ny ideologisk medvetenhet. Jag vill här diskutera ett annat exempel på en partiell och dynamisk reception av polsk litteratur i Sverige, ungefär samtidigt med diskussionen om eller dialogen med Gombrowicz, nämligen mottagandet av poeterna Tadeusz Różewicz och Zbigniew Herbert, som introducerades på allvar 1964–1966.

Det tidiga svenska 1960-talet kan i efterhand se både självbelätet och provinsieellt ut. Men när det begav sig betraktade många den s.k. svenska modellen inte bara politiskt utan också kulturellt som ett avancerat laboratorium för pluralism, relativism och öppenhet. ”Ideologiernas död” betraktades som ett faktum, och få anade att detta i sig var en ideologi, till på köpet en mycket livaktig sådan. Man hyllade trolösheten mot moraliska och politiska doktriner som en svensk upptäckt, värd att dela med omvärlden. Hand i hand med ”trolöshetsfilosofin” gick en skepsis mot språkets möjlighet att beskriva världen som helhet, på ett helt sätt. Så här sammanfattade en kritiker, Göran O. Eriksson, läget:

Det hade blivit omöjligt att vara systematisk, för varje system dolde mer än det förklarade. I stället framträdde de enskilda detaljerna tydligare och mer påträngande. Det verkade med ens orimligt att relatera en episod i en roman, en scen i en film, till något större och viktigare, till en idé om världen eller människan. Varje enskildhet lyste med sitt eget sken, olik allt annat. Den måste erövrats och beskrivas, inte tolkas. Den enda hållning som kunde försvaras tycktes vara en konsekvent brist på konsekvens.⁶

För den svenska poesin betydde denna hållning en öppenhet åt två håll. Antingen vette den mot konkretismen (Öyvind Fahlström, Bengt Emil Johnson, Åke Hodell), mot spel med språkliga konventioner, där mottagaren tilldelades en ”demokratisk” roll som medspelare medan referensen sköts ur synfältet. Eller också ledde språkkritiken till en extremt prosaisk poesi, där förhållandet mellan uttryck och innehåll var så genomskinligt som möjligt (Lars Bäckström, Sonja Åkesson, Göran Palm).⁷ Palms dikt ”Havet” från 1964 blev emblematiske:

Jag står framför havet.
Där är det.

⁵ ”On the Reception of Polish Drama in the Swedish Theatre: Mrozek–Gombrowicz–Witkiewicz”, i: Nils Åke Nilsson (red.), *Swedish-Polish Literary Contacts* (Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademiens Konferenser 3), Stockholm: 1979, s. 131–142; ”Vad hände före 1968?”, *Dramatens programblad* 82–83, 1979, s. 58–61, 23. Jfr den fylliga redovisningen av pressreaktionerna på Alf Sjöbergs Gombrowiczuppsättningar i Janina Ludawskas avhandling ”Emellan oss”. *Om de svenska uppsättningarna av Witold Gombrowicz Vigseln*, Stockholm: Institutionen för teater- och filmvetenskap 1991.

⁶ Göran O. Eriksson, *I samma plan*, Stockholm: Bonnier 1966, s. 7.

⁷ Björn Håkanson, ”60-talets två ansikten”, i: *60-talets två ansikten*, Jönköping: Poesifestivalen i Nässjö 1996, s. 9–18.

Där är havet.
 Jag tittar på det.
 Havet. Jaha.
 Det är som på Louvren.⁸

Symbolism var ett skällsord i munnen både på de språkspelande konkretisterna och de så kallade ”nyenkla”. *Tradition* blev ett annat begrepp med minus-tecken: att leva i traditionen, referera till traditionen var att ge upp öppenheten. *Historia* var något som inte rymdes i den svenska kulturella självförståelsen.⁹

I en uppmärksammas *BLM*-essä i februari 1963 levererade kritikern och poeten Göran Palm en ofta citerad uppgörelse med vad han kallade den europeiska ”aristokratmodernismen”. Exemplet var Ezra Pounds poesi, där det enligt Palm för läsaren gällde

att knyta så många lysande förbindelser bakåt att dikten blir immun mot inte minst demokratiska baciller. Och den poundska – liksom den eliotska – poesins grepp för detta är ett raffinerat telefonnät av allusioner, namn, citat, ironier, travestier, noter, motto, ett nät som bevisligen, det är det som är det raffinerade, bara kan utnyttjas av det utvalda, det ”rätta” fåtalet. Amatörläsare gör sig icke besvär.

Och vidare:

I en tid då misstron mot språket och insikten om diktens kommunikativa karaktär och läsarens centrala roll brutit fram så starkt som i vår är det lätt att se att Pounds hållning till läsarna har sin livskraftiga framtid bakom sig. Den hör hemma i den gamla metafysiska aristokratmodernismen.¹⁰

Samme Göran Palm presenterade ett år senare, 1964, Tadeusz Różewicz i den inflytelserika tidskriften *Ord och Bild* med en introduktion och översättning av den långa dikten ”Non Stop Shows” (i samarbete med Jan Kunicki). I samma nummer fanns också Zbigniew Herbert närvarande med ett antal prosadikter i översättning av Erik Mesterton.¹¹ Palm tog i sin presentation fasta på bildstorm-

⁸ Göran Palm, *Världen ser dig. Själens furir och andra dikter*, Stockholm: Norstedt 1964, s. 11.

⁹ Så här beskriver Göran Somnardal situationen i 1999 års backspegel: ”Jag, Sverige, vi – hade, på något förunderligt men föga övernaturligt vis, tagit mig, det, oss – ur föreställningen att tillhöra historien (på 60-talet, kanske tidigare). Landet var neutralt, modernt och välbärgat, fritt och jämlikt, demokratiskt, självrättfärdigt, samvetsgrant. Samt något som i slutändan blev avgörande för mitt möte med Polen: oskyldigt. Jag kom från ett land befolkat av historiska oskulder [...]”, Somnardal, *a.a.*, s. 36.

¹⁰ ”Två bilder av Pound”, *Bonniers Litterära Magasin* 1963:2, s. 121–139, cit. på s. 138. Essän är delvis omtryckt i Per Olov Enquist (red.), *Sextiotalskritik. En antologi*, Stockholm: Norstedt 1966, s. 334–338 med cit. på s. 336 och 337.

¹¹ *Ord och Bild* 1964:2 inleddes med sektionen Polskt som innehöll i tur och ordning: Göran Palm, ”En polsk poet”, Tadeusz Różewicz med ”Sex dikter”, artikeln ”Bildstorm” och ”Non Stop Shows” (s. 94–106), Zbigniew Herbert, ”Prosadikter” (s. 106–108) och därtill Sławomir Mrożeks enaktare ”Strip-Tease” i översättning av Nils Åke Nilsson (s. 109–117). Både Różewicz och Herbert hade tidigare introducerats av Nils Åke Nilsson i antologin *Det nakna ansiktet* (Stockholm: FIB:s Lyrikklubb 1960) men först nu framfördes de med eftertryck som de två ledande samtida polska poeterna.

begreppet hos Różewicz, hans såriga förhållande till poesins och kulturens traditioner. Poetens misstänksamhet mot traditionen är intimt förknippad med hans krigsupplevelse – att efter Auschwitz kan man inte skriva vackert, eller t.o.m. mer än så, att den västerländska kulturen är medskyldig till Auschwitz. Mot den bakgrunden, skrev Palm, sker hos Różewicz ett nytt närmande till världen i en serie långa ”panoramadikter” på 1960-talet, där intryck av en kaotisk västvärld av kulturrester, reklam, citat och repliker från gatan monteras till ett slags myllrande collage:

Alltså finns poeterna ändå
 alltså finns poesin ändå
 alltså äter vi stek trots att det inte finns kött
 det finns unga poeter
 är det inte
 överraskande
 det finns unga poeter
 det finns unga poeter nu med
 jag trodde att det aldrig skulle finnas
 några unga poeter mer
 och naturligtvis tog jag fel
 det finns ju stjärnor giraffer tigrar
 näktergalar kotletter kvinnor skåp bord kanoner
 romaner abbotar generaler sonetter kräftor
 politiker präster trots att gud inte finns finns det
 tempel det är bra att det finns unga poeter
 [---]
 Den moderna människans möjligheter
 är stora Bara det inte är för sent
 I skogen sjunger fåglarna
 Dubo... Dubo... Dubonnet... Jeder Schluck
 ist Beruhigung and Genuss... Jeder Schluck
 erfrischt Sie and tut Ihren angespannten
 Nerven gut Den Tag beschliessen Den
 Abend gewinnen
 Bara det inte är för sent ändå
 vi kan utnyttja alla möjligheter
 den här flickan heter Eva
 Evas mun luktar tobak i Paris
 Das Spiel mit den Möglichkeiten
 Alltså slår man upp en bok en tidning
 Kvinnornas frigiditet är männens fel
 Recension av Lolita [---]¹²

Göran Palm framhöll att Różewicz’ utgångspunkt är den genom kriget förlorade oskulden. Samtidigt kom hans framställning av den polske kollegans program att likna de svenska s.k. nyenkla poeternas misstänksamhet mot metaforer och symboler:

¹² ”Non Stop Shows”, *Ord och Bild* 1964:2, s. 102–103, omt. i Tadeusz Różewicz, *Och så vidare. Ett dikturval 1947–1964*, urval och övers. Jan Kunicki och Göran Palm, Stockholm: FIB:s Lyrikklubb 1966, s. 78–80.

Vad Różewicz här är ute efter är inte, förefaller det mig, ett moraliskt rudiment att stanna vid eller en språklig ytterlighetsoriginalitet att inhägna och avantgardestämpla. Nolläget bildar snarare utgångspunkt för en friare, mer verklighetsnära och påfallande internationellt sinnad poesi.¹³

Palm pekade på den ”kaotiska”, ”dehierarkiserande” metoden hos Różewicz som ett för den dåtida svenska poesin intressant drag:

Att acceptera stora delar av personligheten och personlighetens brist på homogenitet är i dessa långa dikter påfallande ofta liktydigt med att acceptera stora delar av världen och världens brist på homogenitet.¹⁴

Det var emellertid inte Różewicz utan Zbigniew Herbert som blev den förste polske poeten att presenteras på svenska med en egen stor urvalsvolym. *I stridsvagnens spår*, dikter av Herbert tolkade av Erik Lindegren och Erik Mesterton, utkom redan hösten 1965 på Bonniers förlag. Översättarnas namn var betydelsefulla. Lindegren var en av våra mest etablerade modernistiska poeter, den komplexa metaforens mästare. Erik Mesterton, kallad den svenska modernismens grå eminens, var en sparsmakad kritiker och översättare, introduktör av Eliot, Achmatova och andra. Alltså, med Göran Palms uttryck, två riktiga ”aristokratmodernister”.

Recensionerna av *I stridsvagnens spår* var översvallande. Kritikerna var eniga om att här framträdde en verkligt betydande poet.¹⁵ Men man hade vissa svårigheter att sätta in Herbert i en kontext – såväl polsk som internationell. Flera recensenter tog fasta på den traditionstrohet som formuleras i den programmatiska dikten om de fem dödsdömda männen i fängelset, där poeten trots allt hävdar:

och därför går det för sig
att i poesi använda grekiska herdars namn
att försöka fånga morgonhimlens färg
att skriva om kärleken
och likaså
att än en gång
med dödligt allvar
erbjuda den förrådade världen
en ros¹⁶

En kritiker påpekade att Herberts ”koncentrerade slutenhet”, som attraherat tolkarna Lindegren och Mesterton, inte skulle passa lika väl in i dagens svenska litterära situation som Różewicz med sina ”rapsodiskt aktualitetstillvända dikter”.¹⁷

¹³ Göran Palm, ”Efterskrift II”, *Och så vidare*, s. 129.

¹⁴ *a.a.*, s. 125.

¹⁵ Andrzej Uggla, *Sverige och polska skaldar*, s. 86 ff.

¹⁶ Zbigniew Herbert, *I stridsvagnens spår. Dikter 1956-1965*, tolkade av Erik Lindegren och Erik Mesterton, Stockholm: Bonnier 1965, s. 42.

¹⁷ Kurt Aspelin, ”Polsk ankomst”, *Aftonbladet* 9.11.1965.

Gissningen besannades. En ung kritiker ställde i *Dagens Nyheter* apropå tidsskriften *Horizons* publicering av Rózewicz' nya långa collagedikt "Et in arcadia ego" de två polska poeterna mot varandra. Rózewicz hyllades som den mest aktuella och öppna, som "avsagt sig poesins höghet, dess ädelhet och tidlöshet". Herbert avvisades, i en förgrovnings av Palms teser, som "akademifähig" författare till "marmorglänsande retorik". Kritikern slog fast att "om inte det nyutkomna urvalet av den senare ('I stridsvagnens spår', Bonniers) snarast kompletteras med en Rózewicz-volym, vill jag tala om skandalöst slöseri med läsarnas uppmärksamhet".¹⁸

Försöket att spela ut Rózewicz mot Herbert genom omtolkning av det två poeterna i svenska termer av "öppenhet" respektive "aristokratmodernism" framkallade en replik från Lindegren och Mesterton i *Dagens Nyheter*, betitlad "Blygt inlägg i svensk-polsk kulturriksdag". Det var en vass parodi där den moderna traditionens värden (särskilt T. S. Eliot) ställdes mot Rózewicz' "kaotiska" poetiska metod:

När jag ankom till Hamburg
utbröt Kaos,
ty jag var trogen mig själv.
Rhen hade för längesen flutit fel.
Reeperbahn hade gått över jorden,
hindrade alla bussar
till mitt Missionshotell.
Rauchen Sie unsern Sekt.
Trinken Sie unsere Zigarren.
Köp alpjägarhorn, tyrolerhattar, motståndsmedaljer.
Eliot skrev alltför kortfattat
om dessa ting.
Jag framhärdat trofast
i detta kaos som jag utbrett i Hamburg.
Burbank with a Baedeker
Bleistein with a cigar
– alltför lakoniskt.
Jag kan inte nog upprepa mig själv
t ex att Bismarck inte grundade Reeperbahn
med blod och järn.

Alla tunnelbanor saknade ekon.
Alla människor tycktes ha öronproppar.
Alla tvättmaskiner borttog historiska fläckar
med två års garanti –
om icke, fläckarna gratis tillbaka.

Troget
spetsar jag mina öron.

¹⁸ Lars Kleberg, "Rózewicz i Horisont: '... dessa spridda delar'", *Dagens Nyheter* 8.11.1965.

I tidstakt
flyger jag som Reapoet
i non-stop-show
vidare till nästa kaos:
München, Neapel... sällan Bysantium.¹⁹

Följande höst, 1966, utkom Tadeusz Różewicz' dikter i bokform, tolkade och kommenterade av Jan Kunicki och Göran Palm. Boken med titeln *Och så vidare*, som talande nog inte kom ut på det stora Bonniers förlag utan i den folk-rörelseägda FIB:s lyrikklubb, fick ett mycket positivt mottagande och lästes av många unga poeter. Så här erinrar sig Göran Somnardal:

Vi kallade honom förstås Tadös, fastän vi visste bättre, och framför allt visste vi att det här var en ofrånkomligt bra poesi. En sån som man borde skriva själv, om man nu envisades med den saken. [...]

Det finns ett avsnitt ur en dikt som jag gärna vill minnas som det avgörande ordet i mitt val av Różewicz som min egen inre poet. Det var ur Palm & Kunickis bok. Mitt exemplar av boken är för länge sedan bortlånat och aldrig återlämnat. Men så här minns jag det:

En kvinna är som en blomma.
En blomma framför spegeln.
En blomma som kammar sig.
En blomma med en blomma i håret.
Lägg den här vackra gamla jämförelsen åt sidan.

För oss var detta ett memento. Vi ville lägga den här gamla poesin åt sidan och läsa något som slog hål på allt och skriva någonting som var minst lika perforerat.²⁰

Göran Palm hade i sin programmatiska *BLM*-essä från 1963 inte slutat med ett enkelt förkastande av Ezra Pound som passerad "aristokratmodernist". Egentligen hade han pekat på att det fanns två sidor hos den store poeten som konkurrerade med varandra – två sidor som också representerade två olika linjer i själva den poetiska modernismen:

Den ena söker slutenhet genom reduktion, den andra öppenhet genom expansion. Den ena gnider sig mot diktens eviga skönhet, den andra mot världens förgängliga fulhet. Den ena erbjuder lysande förbindelser bakåt, kinesiska askar, delikatesskonserver, autonomi, den andra förorenande förbindelser i sidled, politik, pengar, slang, kommunikation. Den ena förnyar

¹⁹ Erik Lindegren & Erik Mesterton, "Blygt inlägg i svensk-polsk kulturriksdag", *Dagens Nyheter* 11.11.1965.

²⁰ Göran Somnardal, "Att samtidigt översätta sig själv. Några anteckningar kring en Różewicz-översättning", i: Lars Kleberg (red.), *Att översätta polsk poesi. Bidrag till en diskussion* (Stockholm Slavic Papers 3), Stockholm: Institutionen för slaviska och baltiska språk 1986, s. 48. Raderna från Różewicz' "Et in arcadia ego" – här citerade efter minnet – återfinns i Kunickis och Palms översättning, *Och så vidare*, s. 47. Jfr Göran Somnardals längre presentation av Różewicz i ett 1990-talsperspektiv, som även innehåller en diskussion av motsatsställningen Różewicz–Herbert: "Lägg den här vackra gamla jämförelsen åt sidan" – Ett kategoriskt antagande om ikonoklasm och bokstavlighet i Tadeusz Różewicz' poesi", i: Tadeusz Różewicz, *Regio / Relief*, övers. av Göran Somnardal resp. Anders Bodegård, Stockholm: FIB:s lyrikklubb 1996, s. 5–26.

dikten genom återupptäckt av det förflutna, den andra genom upptäckt av det närvarande. Den ena vill värna poesins egenart, den andra rädda från egenartens isolering. Den ena vill skapa illusion genom att hitta på, den andra förhindra illusion genom att nöja sig med verklighetens råstoff. Den ena vill helheten, den andra delen. Den ena vill tro, den andra vill forska. Och det var detta jag ville komma fram till: den ena pekar bakåt, den andra framåt.²¹

När Göran Palm gjorde denna paradigmatiska motsatsställning mellan två sidor hos Ezra Pound och i den poetiska modernismen i allmänhet kände han kanske varken till Zbigniew Herbert eller Tadeusz Różewicz. Men när de polska poeterna sedan kom att presenteras på svenska med sina stora dikturval var det slående att de ofta kom att läsas inom var sin halva av Palms paradigm:

Herbert

slutenhet genom reduktion
diktens eviga skönhet
förbindelser bakåt
återupptäckt av det förflutna
helheten
vill tro

Różewicz

öppenhet genom expansion
världens förgängliga fulhet
förbindelser i sidled
upptäckt av det närvarande
delen
vill forska

Om Tadeusz Różewicz genast blev föremål för en intensiv, partiell svensk reception och för en tid inspirationskälla för poeter som Göran Sonnevi skulle det ta längre tid för Zbigniew Herbert att slå rot i Sverige. För detta fordrades först ett omslag från 60-talets ”öppenhet” – rationalism, pragmatism och antielitism – till en sträng politisk diet av ideologikritik, historicism och intellektuell asketism från 1968 och en god del av 1970-talet och sedan på 1980-talet ett nytt omslag med politisk desillusion, kritik av marxismen och realsocialismen och nyupptäckt av världens och livets metafysiska dimensioner och av kulturens etiska aspekter.

Det kulturella klimatet i Sverige kunde ändra sig snabbt. ”Öppenheten”, den frånvaro av centrum och hierarki hos Różewicz som hade attraherat de unga författarna och kritikerna på mitten av 60-talet, kom i den vänstervåg som sedan tog sin början att ses som en svaghet. Avideologiseringens opolitiska konsensus framstod snart som inget mindre än en fortsättning på det kalla kriget, där skillnaden mellan rika och fattiga, mäktiga och maktlösa i väst aldrig hade ifrågasatts. ”Blir vi förda bakom ljuset?” frågade Göran Palm retoriskt sig själv och sin generation.²² Visst fanns det trots allt ett centrum, visst fanns det dolda värdehierarkier, visst fanns det strukturer som vi hölls i okunnighet om? I dikten

²¹ ”Två bilder av Pound”, *Bonniers Litterära Magasin* 1963:2, s. 139 och *Sextiotalskritik*, s. 338–339.

²² Göran Palm, ”Blir vi förda bakom ljuset?”, *Expressen* 22.6.1965, omtr. i *Sextiotalskritik*, s. 338–342.

”Om kriget i Vietnam” vände Göran Sonnevi obevekligt sin språkkritik mot den manipulerade mediabilden av USA:s korståg i Fjärran östern.²³ Hösten 1966 publicerade Göran Palm *En orättvis betraktelse* – ett försök att se den rika världen från den fattiga, tredje världens perspektiv – och därefter essän ”Hur man blir västindoktrinerad i Sverige”.²⁴ Kort sagt: ideologiernas tid var här igen. Göran O. Erikssons formulering att ”varje system dolde mer än det förklarade” hade förlorat sin giltighet, kanske också för författaren själv. I Sverige var tiden inte den samma som bara ett par år tidigare, vare sig för den som ”nyenkel” läste Różewicz eller för den som uthållig traditionsbevarare uppfattade Herbert.

Jag har här antytt vad det tidiga svenska 60-talet såg hos de två poeterna. Men vad var det då den svenska litterära kulturen *inte* såg? Var fanns de blinda fläckarna som de polska poeterna indirekt gjorde uppenbara? I en föreläsning i Kraków i oktober 1989 framhöll Czesław Miłosz två centrala kategorier, två ibland bara tyst närvarande förutsättningar under vilka den polska poesin utvecklats sig (kanske ända sedan Kochanowskis dagar). De två kategorierna är, säger Miłosz, dels mötet med historiens urskillningslöshet, dels individens – och poetens – samhörighet med kollektivets tragiska öde.²⁵ Var det något som den svenska kulturen på 1960-talet var blind för så var det just det som den polska poesins nestor understryker som centralt: historiens skoningslöshet och individen inför övermakten. Den svenska ”öppna” estetiken och filosofin var upptagen just av motsatsen: den förespråkade historielöshet och ville avföra de olösliga existentiella frågorna från dagordningen som ”metafysiska”. Detta var baksidan av den svenska framstegstanken och av den sociala ingenjörskonst som lovade att alla mänskliga frågor, inklusive dem om lidande och död, i princip kunde lösas bara de delades upp i hanterliga delproblem. Historiens problem och individens förhållande till kollektivets öde, såväl i Zbigniew Herberts som i Tadeusz Różewicz’ verk, föll utanför den svenska synkretsen. Uppenbarligen blev läsningen av Herbert temporärt mer färgad av detta än läsningen av Różewicz. Först senare, när den litterära kulturen kom in i en period av besvikelse över ideologierna (och kanske också av ideologiserad besvikelse) kom tiden för en ny läsning av Herbert och – kan man tillägga – för upptäckten av Czesław Miłosz’ och Wisława Szymborskas stora författarskap.

Agneta Pleijel har på ett intressant sätt beskrivit hur den polska poesin påverkat henne, själv en aktiv deltagare i de olika kulturella förändringarna i Sverige från 1960-talet och framåt. I essän ”Man söker det man saknar” talar hon om att man uppsöker det främmande därför att man upplever en brist i den egna

²³ ”Om kriget i Vietnam”, *Bonniers Litterära Magasin* 1965:3, s. 152–153.

²⁴ Göran Palm, *En orättvis betraktelse*, Stockholm: Norstedt 1966. ”Hur man blir västindoktrinerad i Sverige”, *Ord och Bild* 1966:4, s. 301–316, senare utvecklad i boken *Indoktrineringen i Sverige*, Stockholm: Norstedt 1968.

²⁵ ”Z poezją polską przeciw światu”, i: Czesław Miłosz, *Eseje*. Wybór i posłowie Marek Zaleski, Warszawa: Świat Książki 2000, s. 335–344; ”With Polish Poetry Against the World”, transl. by John Carpenter and Bogdana Carpenter, *Cross Currents* 10, 1991, s. 39–45.

kulturen. I hennes eget fall betydde det att de polska diktarna efterhand gjorde egenarten och begränsningarna hos den samtida svenska lyriken tydlig. Här fanns ”en poesi som tänkte”, skriver Plejdel, och som inte flydde ut i naturen eller in i själen från de stora frågorna:

Den kritik som ibland riktats mot Zbigniew Herbert i hans hemland, i varje fall inledningsvis, för akademism eller klassicism, har jag aldrig förstått. För mig var han en poet som rörde sig över Europa, över historien, över mänsklighetens åldrar, med några få men fullkomligt avgörande problemställningar, som handlade om det elementära utforskandet av människan och makten. Genom honom började jag urskilja särdrag i mitt eget land och dess tänkande och språk som jag inte tror att jag skulle ha klarat mig utan.

Herbert, Szymborska, också yngre poeter som Zagajewski och Krynicki, har nått mig i min brist. Inte av välvilja mot en annan kultur, inte av önskan att generellt sett öka kulturutbytet, utan av helt privata och personliga skäl och på grund av något jag saknade i mitt eget språks poetiska tradition, har de blivit avgörande bekantskaper. Det finns hos dem en skärpa i hållningen, en drift att skärskåda moral och tankesystem, en medvetenhet om individen och individens ansvar – kanske med botten hos den grekiska stoicismen – och ett mycket konkret försvar för humanistiska värden, som är ovanlig i svensk eller skandinavisk poetisk tradition och praktik. [...]

Min teori om det komplementära säger mig att den svenska maktens historia under 1900-talet inte har gynnat skarpa avståndstaganden. Många av poeterna har – helt naturligt – stått på maktens sida. Maktens starka pragmatism, dess goda effektivitet, dess till synes goda byråkrati, har drivit poeterna till områden dit maktens välvilliga men något klubbiga armar inte når: ut i naturen eller in i själen. Man kan visserligen hos några av solitärerna avläsa ett mycket starkt avståndstagande från makten – hos en Gunnar Ekelöf, hos en Tomas Tranströmer. Men av naturliga skäl är det också hos dem – mjukt. Den polska historiens tvära kast och omöjligheten att tala utan att råka i konflikt med makten har gynnat hårdare tonfall och klarare ställningstaganden.²⁶

I efterhand finns det flera saker som är värda att notera om det svenska mottagandet av Różewicz och Herbert på 60-talet. Den första är att en delvis liknande motsatsställning av de två poeterna, till Różewicz' fördel och Herberts nackdel, skulle dyka upp i Polen några år senare i den s.k. nya vågens omdiskuterade manifestbok *Świat nie przedstawiony* av Julian Kornhauser och Adam Zagajewski.²⁷ Det andra som slår en idag är hur tidsbunden uppvärderingen av Różewicz på Herberts bekostnad var. Tjugo år senare, på 1980-talet, framträdde istället – både i Polen och hos oss – det riskabla i Różewicz' position, uppfattad som en nihilism där somliga rentav såg en för makten behaglig defaultism inför tidens larm.²⁸ Det var den som Lindegren och Mesterton så skickligt hade siktat in sig på i sin parodi. Å andra sidan växte den moraliska och politiska betydelsen av Herberts ståndaktiga fasthållande *trots allt* vid den europeiska och polska kult-

²⁶ ”Man letar efter det man saknar”, i: *Polsk litteratur i Sverige – svensk litteratur i Polen*, s. 7–14, cit. på s. 12–13.

²⁷ Julian Kornhauser & Adam Zagajewski, *Świat nie przedstawiony*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 1974. Jfr retrospektiva texter om den nya vågen och Herbert i tidskriften *Nagłos* no. 4 (29), Kraków 1991.

²⁸ Leonard Neuger, ”Różewicz, den berövade”, i: *Relief / Regio*, s. 8–9.

urens traditioner, formulerad i den inte minst under krigstillståndets och det civila motståndets år ofta citerade ”Herr Cogitos testamente”:

Gå dit de andra gick till den mörka gränsen
 ty intighetens gyllene skinn är din sista belöning
 gå upprätt bland alla dem som står på knä
 bland dem som vänt ryggen till och dem som trampats i stoftet
 Du har inte överlevt för att leva
 din tid är kort du måste vittna²⁹

1980-talets svenska litteraturklimat var mindre mottagligt för Tadeusz Różewicz’ poetik än för Zbigniew Herberts.³⁰ Nu fanns en politisk situation som fick läsaren att lyssna noggrannare till motståndsandans i den ensamme Herr Cogitos tankar om världen. Och för det tredje: den traditionsmedvetenhet och förmåga att avläsa ”allusioner, namn, citat, ironier, travestier, motto” – med en nyare term: intertextuella relationer – som Göran Palm en gång kritiserade som elitistisk och odemokratisk kunde nu snarast framstå som ett försvar mot ett värre tyranni än elitismens, nämligen den medialiserade marknadens historielöshet.

*

Att uppsöka en annan kultur betyder inte endast att kartlägga. Det kan också innebära att upptäcka något som man saknar – och kanske inte har vetat att man saknar – i den egna kulturen. ”Man letar efter det man saknar”, som Agneta Pleijel säger. Influenser från och översättning av det främmande kan spela en särskilt viktig roll i övergångssituationer, det som Jurij Lotman kallar ”bifurkationer” eller ”obestämdhetssituationer”.³¹ Just en sådan övergångsperiod var mitten av det svenska 1960-talet.

Det vi finner i det främmande kastar ljus på vår egen kulturs kännetecken och underliggande förutsättningar. Studiet av det svenska mottagandet av – för att ta mina exempel – Witold Gombrowicz’ verk eller samtida polsk poesi kan på så sätt bli en upptäcktsfärd i det egna. Men för att detta skall ske fordras att man varseblir dialogen mellan de två asymmetriska kulturerna, inte stannar vid att jämföra kvantitativa uppgångar och nedgångar i transporten av ”kartonger”. Med den ryske språkfilosofen Michail Bachtins ord:

²⁹ Zbigniew Herbert, ”Herr Cogitos testamente”, övers. Per-Arne Bodin, i: Nils Åke Nilsson (red.), *Du måste vittna. Poesi och reportage från Polen*, Stockholm: FiB:s Lyrikklubb 1981, s. 141.

³⁰ Różewicz återkom på svenska 1979 med urvalet *På diktens yta och i dess centrum*, övers. av Lennart Kjellberg i samarbete med Józef Trypućko, Stockholm: Wahlström & Widstrand, som först efter en lång paus följdes av dubbelvolymen *Regio / Relief*, övers. av Göran Sommardal resp. Anders Bodegård, Stockholm: FiB:s lyrikklubb 1996. Herbert å sin sida kom i två volymer under krigstillståndets år: *Herr Cogito*, tolkn. av Per-Arne Bodin, Bromma: Fripress 1983 och *Rapport från en belägrad stad och andra dikter*, tolkn. av Agneta Pleijel och Daniel Bronski under medverkan av Erik Mesterton, Stockholm: Bonnier 1985.

³¹ Lotman, *a.a.*, s. 231 ff.

Till den främmande kulturen ställer vi nya frågor som den inte ställt sig själv, i den söker vi svar på våra frågor och den främmande kulturen svarar genom att öppna nya sidor hos sig själv för oss, nya meningsdjup.³²

I Bachtins termer kan man säga att det intressanta med receptionen av polsk litteratur i Sverige inte är att vi läser polska författare utan att *den polska kulturen ställer sina frågor till den svenska*. 1960-talets diskussion om Gombrowicz visade den svenska kulturen i ett bestämt, skarpt ljus. Man tog emot en del av författarskapet, den relativistiska och ”situationistiska”, men förkastade eller blundade för den groteska livssynen och den mänskliga och historiska pessimismen. Kanske var detta ut avsändarperspektivet att våldföra sig på Gombrowicz, men för mottagarsidan var det en dynamisk översättning. På samma sätt som Gombrowicz ställde frågor som avslöjade tidigare osedda aspekter hos den svenska kulturen³³ öppnar episoden med mottagandet av Zbigniew Herberts och Tadeusz Różewicz’ verk nya betydelser. Vad som först kan verka som missförstånd visar sig vid närmare anblick vara början på en kreativ händelse. När svenskarna läste Herbert och Różewicz ställde poeterna frågor till den svenska poesin som den vid denna tid kanske inte själv kunde formulera.

Inget verkligt kulturellt mottagande är fullständigt och definitivt utan alltid partiellt och kontextuellt. Därför kommer det framtida mottagandet av den polska litteraturen i Sverige att generera ständigt nya betydelser och de polska diktarna att ställa nya frågor till den svenska kulturen.

---

³²Michail Bachtin, ”Svar på en fråga från *Novyj mir* [1970]”, i förf:s *Det dialogiska ordet*, övers. av Johan Öberg, Gråbo: Anthropos 1988, s. 13. Jfr Lars Kleberg, ”In Search of Dracula, or the Journey to Eastern Europe”, i: Inga Brandell (red.), *State Frontiers: Borders and Boundaries in the Middle East*, London: I. B. Tauris 2006, s. 187–198.

³³ Med ”Gombrowicz” menas här förstås texterna och deras verkan, inte personen WG, som endast till en liten del var insatt i diskussionen i Sverige, jfr not 4 ovan. Man kan idag bevitna en ny våg av intresse för Gombrowicz’ verk i Sverige, där andra aspekter av den svenska kulturen blir synliga, se Anders Bodegård, Janusz Korek & Leonard Neuger (red.), *Röster om Gombrowicz*, Stockholm: Slaviska institutionen 2010.